

УДК 343

Баулін Ю. В.

*доктор юридичних наук,
професор, академік Національної
академії правових наук України*

Шепітько М. В.

*доктор юридичних наук,
старший науковий співробітник*

PRIMA LEX HISTORIAE, NE QUID FALSI DICAT*

Опублікування об'ємної монографії відомого дослідника історичного розвитку кримінального права, колишнього судді Конституційного Суду України, Заслуженого юриста України Михайла Івановича Колоса «Українське кримінальне право: походження, розвиток і сучасність»¹ стало справжнім подарунком для широкого кола читачів, які бажають дослідити розвиток джерел кримінального права та історичні передумови появи законів, що регулюють проблеми встановлення та реалізації кримінальної відповідальності в Україні. Друк цієї неординарної праці є фактичним продовженням популярної серед фахівців в кримінальному праві монографії у двох томах «Кримінальне право в Україні (X – початок XXI століття)»². Нова праця М. І. Колоса присвячена кримінально-правовим проблемам у вимірі історичного розвитку України-Русі як

© Баулін Ю. В., Шепітько М. В., 2019

* Вперше опубліковано: Криміналість первопечатный. №18, 2019. С. 176-182.

¹ Колос М. І. Українське кримінальне право: походження, розвиток і сучасність: монографія. Київ: ВД «Освіта України», 2019. 836 с.

² Колос М. І. Кримінальне право в Україні (X – початок XXI століття): монографія: у 2 т. Київ, Острог, 2011. Т 1.448 с.; Т 2. 640 с.

- PRIMA LEX HISTORIAE, NE QUID FALSI DICAT / Ю. В. Баулін, М. В. Шепітько // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2019. – № 2(20) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2019/n2/19byvqfd.pdf>.

держави в різні часи її існування. Саме тому не випадковим уявляється й час її видання, коли на її долю знову випав час боротьби за існування, військових дій та окупації окремих територій українських земель³.

У роботі автор поставив перед собою складне завдання – подолання «недосканалості знань суспільства про походження і розвиток українського кримінального права, про його генетичні зв'язки з аналогічними галузями права і законодавства інших держав та базовими філософськими, теологічними, політичними доктринами» (с. 14). Враховуючи різноплановий характер монографії та звернення уваги на специфічні проблеми розвитку кримінального права як галузі права та законодавства в Україні та поза її межами, автор включив до змісту роботи вступ, шість розділів, висновки до них та загальні висновки, список використаних джерел та список слів іншомовного походження, архаїчних та рідковживаних слів, використаних у монографії. Основний зміст даної праці є розгалуженим, оскільки розділи включають в себе підрозділи, а підрозділи – параграфи. Такий підхід, на нашу думку, може бути пояснений розвитком державотворчих процесів в Україні та її межами, дослідженням філософських поглядів, періодизацією історичних подій. Для досягнення поставленого завдання автор опрацював майже 500 літературних та нормативно-правових джерел, частину з яких можна віднести до раритетних або рідкісних. Певні із цих джерел викладені на стародавніх та іноземних мовах, що, безумовно, підвищує цінність виданої М. І. Колосом монографії. Важливим здобутком автора у зв'язку з проведеним дослідженням стало формування списку використаних джерел та списку слів іншомовного походження, архаїчних та рідковживаних слів. Сама наявність такого списку вже вказує на ті проблеми, які виникли та

³ This review of «Ukrainian criminal law: origin, development and modernity» is included characteristics of historical changes of criminal law during X-XXI centuries. Author prepared this book for readers and specialists in criminal law, who would like to find answers for difficult questions in criminal law development.

були вирішені автором під час написання роботи та неординарність самої монографії, яка вийшла друком і фактично зв'язує минуле та сучасне кримінальне право в Україні.

У першому розділі автор приділив увагу історико-правовим, філософським та теологічним передумовам виникнення і розвитку українського кримінального права. Зрозуміло, що перелік таких передумов може бути розширеним, включаючи, географічні, політичні, антропологічні, соціологічні, психологічні (юридико-психологічні) та ін. Однак без розгляду історико-правових, філософських та теологічних передумов формування доктрини злочину та покарання є неможливим здійснення дослідження даної проблеми в цілому. Саме тому М. І. Колос зосередив увагу на дослідженні формування кримінально-правових норм в актах розвинутих держав Стародавнього Сходу (с. 22-41) та Східної Римської імперії (с. 65-109). Окремо автор розглянув біблійську доктрину злочину та покарання. Враховуючи суттєвий вплив християнства на українські землі і той складний шлях, яке воно пройшло, прямуючи із Східної Римської імперії до України (Русі), це авторське дослідження можна назвати не тільки таким, що стосується теологічних, а ще й релігійних передумов становлення українського кримінального права.

Розвиток кримінального права, про яке можна судити відповідно до його джерел, що збереглися до наших днів, залежав від рівня розвитку відповідного державного утворення та приділення уваги правителів до законодавчої техніки, яка відіграла важливу роль при формуванні злочинів та покарань у тексті відповідних законів. Автор монографії вивчив писані закони найдавніших відомих держав, які містили кримінально-правові положення – Вавилонія, Греція, Ешнунна та Римська держава (с. 24, 110). Цінність такого дослідження для сучасного фахівця є очевидною.

▪ PRIMA LEX HISTORIAE, NE QUID FALSI DICAT / Ю. В. Баулін, М. В. Шепітько // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2019. – № 2(20) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2019/n2/19byvqfd.pdf>.

Важливими здобутками автора стала констатація наявності видів окремих злочинів та групування покарань, які застосовувалися в різних державних утвореннях у відповідних нормативно-правових актах. Злочини були сформовані відповідно до об'єкта у сучасному розумінні, на які вони посягали. Автор поділив покарання на види, проаналізувавши відповідні правові джерела: 1) смертна кара (спалення злочинця, утоплення жінки, посадження на палю, побиття камінням, скидання зі скелі, розрубання тіла на частини, через застосування меча, повішення, розпинання на хресті, розтерзання звірями, зашивання в мішок разом з собакою, півнем, змією і мавпою та викидання їх в море); 2) травмувальні покарання (відтинання частин тіла); 3) болісні покарання (побиття батогами); 4) позбавлення волі (ув'язнення, заслання); 5) обмеження права людини на працю або з використанням праці; 6) покарання з характерною ознакою ганьби; 7) еквівалентні покарання; 8) компенсаторні покарання (відшкодування шкоди).

Для України (Русі) виключне значення для встановлення кримінальної відповідальності у різних правових джерелах мала Руська Правда (XI-XII ст.) та Литовські Статути (1529, 1566, 1588), які були писані руською (українською) мовами та руськими (українськими) писарями і закріплювали норми звичаєвого права, що були властивими, перш за все, руським (українським), а згодом і литовським землям, що діяли за різними даними аж до 1861 р. на території сучасної України.

У другому розділі монографії М. І. Колос акцентував увагу на проблемах виникнення кримінального права в Україні. Автор здійснив спробу знайти його витоки, починаючи із часів, що вказують на наявність писаних нормативно-правових джерел, які містять кримінально-правові положення. Такий підхід в кримінальному праві необхідно вважати новим та неординарним, оскільки М. І. Колос як фахівець саме в кримінальному

▪ PRIMA LEX HISTORIAE, NE QUID FALSI DICAT / Ю. В. Баулін, М. В. Шепітько // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2019. – № 2(20) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2019/n2/19byvqfd.pdf>.

праві у цьому розрізі звернувся до дослідження мирних договорів Київської Русі з Візантією 911 та 944 рр. (русько-візантійське договірне право). Вже в цих мирних договорах фіксувалися злочини та покарання за їх учинення (вбивство, нанесення побоїв, викрадення людини, крадіжка, грабїж, обернення у рабство). Новітнім підходом стало також звернення до джерел звичаєвого писаного права в комплексі нормативно-правових актів як кодифікованого кримінального права Руської держави: Устав Володимира Святославовича, Руська Правда, Устав Ярослава Володимировича, Устав Володимира Всеволодимировича.

У третьому розділі монографії приділено увагу особливостям умов функціонування та розвитку українського кримінального права в XIII-XVIII століттях. У цій частині роботи автор звернувся до джерел кримінального права, які були властиві Галицько-Волинському князівству, Великому князівству Литовському, а також звичаєвому праву Війська Запорозького Низового, та зафіксовані в джерелах, що не змогли реалізуватися в історичних умовах – Конституції Пилипа Орлика та Прав, за якими судиться малоросійський народ.

Важливим висновком автора стала фіксація Судебника 1468 р. Великого князя Литовського як «першого литовсько-руського галузевого кодифікованого нормативно-правового акту, спрямованого на охорону власності всіх верств населення». 15 із 25 статей Судебника забезпечували кримінально-правову охорону власності, встановлюючи покарання у вигляді смертної кари, позбавлення волі, болісні та компенсаторні покарання. У тексті Судебника 1468 р. та в наступних Литовських Статутах зберіглася термінологія Руської Правди, що свідчить про спадковість і пов'язаність цих джерел українського кримінального права. Цей висновок є архіважливим як для історичної ідентифікації України (Русі), так і походження її власних кримінально-правових джерел. У

▪ PRIMA LEX HISTORIAE, NE QUID FALSI DICAT / Ю. В. Баулін, М. В. Шепітько // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2019. – № 2(20) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2019/n2/19byvqfd.pdf>.

Литовських Статутах, констатується автором, включені злочини проти держави та її глави, життя, здоров'я, честі та гідності людини, власності, правосуддя, військової служби та ін. (с. 215). Оригінальним підходом М. І. Колоса стало звернення до «юридичної характеристики інститутів литовсько-руського кримінального права» (с. 219), до яких, судячи із побудови параграфу, автор відніс сучасні за формою інститути Особливої частини Кримінального права: злочини проти держави та її глави, злочини проти життя і здоров'я людини, злочини проти власності, злочини проти довкілля, злочини у сфері господарської діяльності та інші відповідно до об'єкта, на який такі злочини посягають. Наведена характеристика цих злочинів та покарань, які передбачені за їх учинення (відповідно до трьох редакцій Литовський Статутів) відіграли велику роль в ототожненні їх як власних джерел українського кримінального права. Посилання автора на приклад застосування норм Литовського Статуту навіть під час окупації українських земель Московією доводить читачу важливість проведеного дослідження джерел кримінального права (рішення суду Лубенського полку Війська Запорозького у справі за звинуваченням козака Федора Лебеда у незаконному співжитті з дружиною жителя села Яцин Дмитра Малого). Цікавою стала спроба пошуку козацьких звичаїв, які застосовувалися Військом Запорозьким під час встановлення злочинності діяння та визначення покарання за його вчинення (с. 280-282). Важливими також стали дослідження нормативно-правових актів, які не набули чинності на території українських земель (с. 282-319), однак зберегли певні дані, що свідчать про розвиток тогочасних звичаїв, держави та права в цілому (Конституція Пилипа Орлика та Прав, за якими судиться малоросійський народ).

Четвертий та п'ятий розділ монографії М. І. Колоса присвячено політиці становлення та розвитку українського кримінального права в

▪ PRIMA LEX HISTORIAE, NE QUID FALSI DICAT / Ю. В. Баулін, М. В. Шепітько // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2019. – № 2(20) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2019/n2/19byvqfd.pdf>.

1917-1960 рр. та українському радянському кримінальному праву 1961-2000 рр.

Особливе зацікавлення в даний історичний період викликає дослідження української кримінально-правової політики в УНР в 1917-1921 рр. та на противагу – кримінально-правової політики в Радянській державі 1917-1921 рр. Відмінність в підходах різних за своїм змістом та формою державах вказує на те, які цілі та завдання ставили перед собою їх керівники та населення. Саме ці ідеологічні відмінності й зробили кривавим шлях привнесення радянської влади в Україні, що призвів до червоного терору, військового комунізму, голодоморів, репресій та в цілому тоталітарному устрою, який закріпився в Україні на понад 70 років. Усі відомі події ХХ ст. в Україні мають зв'язок з реалізацією кримінально-правової політики в УСРР та УРСР й пов'язуються з дією КК 1922, 1927, 1960 рр. Чинність цих актів, справедливо доводиться автором, пов'язана із обмеженням прав та свобод: необґрунтованого застосування зворотної дії закону в часі проти особи, аналогії закону, зменшення віку особи, по досягненні якої вона підлягала кримінальної відповідальності – 12 років, продовження строку покарання, порушення права на працю через встановлення кримінальної відповідальності за «трудове дезертирство», порушення свободи совісті та віросповідання через застосування смертної кари, позбавлення волі та конфіскації майна священнослужителів, застосування кримінальної відповідальності до родичів та близьких осіб винуватої особи (наприклад, «зрадника»), встановлення кримінальної відповідальності за соціальним статусом («куркулів», членів їх сімей, військовослужбовців, втікачів з Польщі, політемігрантів та ін.).

Певна лібералізація в кримінально-правовій політиці в Україні прослідковується тільки з прийняттям КК УРСР 1960 р. Ініціатива в прийнятті цього акту належала не українському радянському законодавцю,

▪ PRIMA LEX HISTORIAE, NE QUID FALSI DICAT / Ю. В. Баулін, М. В. Шепітько // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2019. – № 2(20) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2019/n2/19byvqfd.pdf>.

а зовнішньому – союзному. Удосконалення інститутів кримінального права призвело до ліквідації контрреволюційних злочинів, встановлення завдання охороняти особу та права громадян, виключення «диктатури пролетаріату», тощо. Новим підходом в дослідженні українського радянського кримінального права стало включення до нього першої декади незалежності України (1991-2000 рр.). Хоча цей підхід є специфічним і в Україні вже активно відбувалося реформування буквально усіх державних та правових інституцій, необхідно констатувати й те, що лише з прийняттям нового Кримінального кодексу України кримінально-правова політика одержала новий поштовх і сутнісне змінення в забезпеченні реального захисту прав людини і громадянина в Україні. Квінтесенцією цього розділу роботи став висновок щодо підготовки проекту нового Кримінального кодексу України 2001 р. відомими фахівцями в кримінальному праві – В. Я. Тацієм, В. В. Сташисом, М. І. Бажановим, Ю. В. Бауліним, О. Ф. Бантишевим, В. І. Борисовим, О. Я. Светловим та ін. (с. 621, 622).

Останній шостий розділ монографії М. І. Колоса присвячений пошуку цивілізованих форм охорони суспільних відносин українським кримінальним правом початку ХХІ ст. Здійснений акцент підкреслив продовжування якісного реформування інститутів кримінального права в Україні на сучасному етапі розвитку. Це дозволило авторові дослідити кодифікацію українського кримінального права в 2001 р., посткодифікаційний період його удосконалення (2002-2017 рр.), удосконалення його засобами конституційної юрисдикції (2001-2017 рр.), а також сучасний стан науки українського кримінального права. На нашу думку, цим розділом автору вдалося підвести підсумок не тільки власному дослідженню, викладеному у монографії, а й зробити висновок щодо розвитку кримінального права України (Русі) крізь щонайменше тисячолітню історію його існування. Необхідно констатувати якісні

▪ PRIMA LEX HISTORIAE, NE QUID FALSI DICAT / Ю. В. Баулін, М. В. Шепітько // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2019. – № 2(20) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2019/n2/19byvqfd.pdf>.

позитивні зміни кримінального права в Україні, що включає його реформування в межах конституційних, міжнародних та внутрішньодержавних відносин. Проголошення захисту прав людини і громадянина призвело до розширення кола таких прав і свобод, здійснення акценту на людині, її житті і здоров'ї, честі і гідності, недоторканності і безпеці як найвищій соціальній цінності в Україні.

У цілому робота Михайла Івановича Колоса «Українське кримінальне право: походження, розвиток і сучасність» є прикладом уважного, якісного та змістовного дослідження кримінального права в Україні крізь призму історичного, філософського та теологічного підходів. Використання автором широкого кола джерел, які мають історичний, законодавчий, філософський та релігійний характер, дозволяють визнати дане дослідження не тільки вдалим, але й таким, що потребує подальших «спадкових» досліджень в науковому, навчальному та учбовому плані. Саме ця монографія дозволила об'єднати кримінальне право Руської держави та України в єдине ціле, довела специфічність та ідентичність українського кримінального права. Важливість цієї праці полягає ще й в тому, що надає натяки новим перспективним дослідженням в кримінальному праві та формулює напрямки роботи національним школам кримінального права в Україні. На нашу думку, одним із таких перспективних напрямів в майбутніх дослідженнях може стати розвиток кримінального права на українських землях, які входили до Габсбурзької монархії (Австрійська імперія, Австро-Угорська імперія)⁴, Угорського королівства⁵, а також Чехословацької та Польської республік⁶.

⁴ Кримінальне уложення Марії Терезії, Загальний кодекс про злочини та покарання Йозефа II, Кримінальні кодекси 1803 та 1852 рр.

⁵ Трипартитум 1514 р., Карне уложення про злочини та проступки 1878 р.

⁶ Карне уложення про злочини та проступки 1878 р.; Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 р., австрійський Кримінальний кодекс 1852 р., а з 1932 р. – Кримінальний кодекс Польської Республіки.